

Robert Youngson en Ian Schott

DOKTER, WAT DOET U NU?!

BEROEMDE KWAKZALVERS EN BERUCHTE GENEESWIJZEN

Film-O-Sonics en andere wonderen der technologie

De gouden eeuw van de ‘pseudo-technologische kwakzalverij’ is de periode direct na de Tweede Wereldoorlog. In het diepe zuiden en aan de westkust van de Verenigde Staten ontstond een vernuftig soort medische ondernemer. Begin jaren vijftig verschenen er opeens exotische apparaten met veel knoppen, flitsende lampjes en imponerende draaischijven. De meest indrukwekkende van al deze fantasievolle nepproducten is zonder twijfel de ‘Film-O-Sonic’. Deze uitvinding van een chiropractor uit San Bernadino ging over de toonbank voor het luttele bedrag van 500 dollar. Op het eerste gezicht leek het apparaat op een primitieve bandrecorder waaruit de luidspreker was verwijderd (en dat was het ook). Het apparaat werkte met kussentjes die op het lichaam werden bevestigd. Vervolgens werd de machine ingeschakeld en werd de mysterieuze band afgespeeld (onhoorbaar, want er was geen luidspreker) om kanker, staar, hartkwalen en maagzweren te genezen. De vraag is natuurlijk wat het was op de band waardoor de patiënt zich zo goed voelde en waardoor alle ziekten het lichaam verlieten. Het was een doorlopende band van Frank Sinatra die ‘Smoke Gets in Your Eyes’ zong.

De kankerdetector

Een ander apparaat was in 1952 uitgevonden door Mark Callert, een zelf-

verklaarde radondeskundige, docent en 'natuurgenezer'. Zijn uitvinding bestond uit een schakelbord met een overvloed aan in serie geschakelde schakelaars en lampjes en deed denken aan de cockpit van een intergalactisch ruimteschip. Er zouden tumoren mee kunnen worden opgespoord en behandeld. Verder konden er syfilis en de meeste andere ziekten mee worden genezen. Het luxemodel kostte 545 dollar, en Callert deed goede zaken. Hij gebruikte het apparaat in zijn bloeiende praktijk en voegde er diagnoses op basis van de tekens van de dierenriem aan toe. Het onderzoek van de patiënt werd gestart door over een metalen plaat op het apparaat te strijken. Na een geluidssignaal maakte Callert de diagnose bekend. Voor de behandeling ging hij er steevast van uit dat er sprake was van een of meer ernstige kwalen. Hij plaatste een paar flessen gekleurd water op het apparaat, en een knipperend lampje gaf aan welke de juiste fles was. Callert wist in korte tijd een bloeiende praktijk op te bouwen. Alles ging goed totdat hij een kerngezonde federale inspecteur diagnosticeerde met leverkanker, een harttumor en lymfogranuloma venereum. Alle schakelaars en lampjes ten spijt bevatte het apparaat slechts één elektrische schakeling, die van het netsnoer.

Een sterke verbeeldingskracht in combinatie met technologie zijn altijd aspecten van kwakzalverij geweest. Na de oorlog waren Amerikanen getuige van het begin van het ruimteprogramma, de eerste grote, logge maar indrukwekkende computers, televisie en bandrecorders. Het nucleaire tijdperk brak aan zonder dat de wereld bekend was met de gevolgen van radioactieve straling. Atoomenergie was een mysterieuze krachtbron, en als de verwoestende kracht voor een positief doel werd aangewend, zou dat tot wonderbaarlijke resultaten kunnen leiden. Dat technologie ook iets was om bang voor te zijn, zie je terug in sommige romans uit die tijd, waarin op de angst van het grote publiek werd ingespeeld met dodelijke stralen en raketten, vormloze buitenaardse wezens, enorme vleesetende planten en vreemde organismen die onder de huid kropen en de menselijke hersenen verslonden. Evenals ziekten vormden deze wezens een bedreiging voor de gezondheid van alle Amerikanen. In de films werden ze bestreden met ingenieuze tech-

nologieën. Dus zochten mensen naar geschikte wapens uit het ruimtetijdperk om hun eigen ziekten te bestrijden, met kanker als voornaamste doelwit.

Het apparaat van Callert vond al snel navolging, zoals de Analyzer van Ralph R. Rueber, die veel compacter was en bestond uit drie elektrische schakelingen, twee lampen en een verwarmde plaat waarover moest worden gestreken om een diagnose te stellen. Rueber was ook de uitvinder van de Energiser, die afgezien van de nogal vreemde toevoeging van een paar pond zeer sterk op de Analyzer leek.

De McCoy Device

Een ander voorbeeld van een ongebruikelijk diagnostisch apparaat is het McCoy Device ofwel het apparaat van McCoy, dat in 1951 populair was in San José. McCoy, een olieverkoper, had een machine uitgevonden die kwalen kon aflezen aan de hand van een handtekening. Vervolgens ondergingen zijn patiënten een behandeling van ten minste negentig dagen met zijn Oscilloclast (voor een dollar per dag), waarna uit hun handtekening bleek dat ze genezen waren. Zes jaar van technologische vooruitgang later kwam ‘dokter’ John Sumner Newfield op de proppen met zijn Electro-Metabiograph Diagnostic Machine and Quantimeter, een apparaat van 250 dollar waarmee hartkwalen, hoge bloeddruk en aandoeningen van de prostaat konden worden vastgesteld en genezen.

Straling was voor veel mensen fascinerend. De gedachte leefde dat straling vreselijke mutaties kon veroorzaken, maar men geloofde ook dat het een wondermiddel tegen kanker was, mits het op de goede manier werd gebruikt. Men betaalde 200 dollar per dag om in oude radiummijnen te zitten, en nog honderden dollars meer om een aantal in 1953 opgezette uraniumcentra in Noord-Californië te bezoeken. Daar lagen de patiënten in hokjes met uraniumerts van laag gehalte, of op bedden boven laden met uranium, hopend zichzelf bloot te stellen aan afschuwelijke straling om hun kanker of artritis te genezen.

De Radongenerator

Als je niet in de gelegenheid was een dergelijk chic oord te bezoeken, dan kon je thuis je eigen radioactieve water maken, waarvan je dan acht of meer liter per dag moest drinken. In de kranten werd geadverteerd voor speciaal keukengerei, dat aan de deur werd verkocht. De Radongenerator was een ovale capsule van zes centimeter die volgens de uitvinders voor vierduizend dollar aan radiumchloride van hoog gehalte bevatte, en die men in een thermosfles met kraanwater liet zakken, waarna de thermosfles kon worden leeggedronken om elke denkbare ziekte te genezen. Zelfs verwelkte bloemen kwamen weer tot leven. Gelukkig voor de kopers bevatte het apparaat toch nog voor iets meer dan een dollar aan radium. Een ander product was de Radon Magic Cure-All Jug. Dit essentiële item was een achtliterkan met een zilverkleurig belletje aan een stokje op het deksel. Men hoefde het belletje maar in de kan te laten zakken om het water te veranderen in een smakelijk, heet en kruidig radioactief brouwsel met een wonderbaarlijk helend effect op kanker, reumatische koorts, kaalheid en de algemene vitaliteit.

Mensen die niet wisten of ze hun spaargeld moesten investeren in hun gezondheid of nieuwe meubels, konden voor driehonderd dollar de aankoop van een Atomitron overwegen. Dat is wat dertig Texanen deden in 1954. De Atomitron leek op een goedkoop keukenkastje en was beschikbaar in wit formica. Als je de deurtjes opende, zag je echter waar de hoge prijs op was gebaseerd. De binnenkant was uitgerust met een hoogtezonlamp, twee melkflessen, een kortegolfontvanger en schuifknoppen in diverse kleuren. Volgens de instructies werd er kortegolfstraling opgevangen en werd één fles gevuld met 'E-water' (boordevol heilzame elektronen) en de andere fles met 'T-water', voor 'thermische energie'. De apparatuur werd aangeprezen als een 'belangrijke bijdrage aan het welzijn van de mensheid', en het ingestraalde water werd aanbevolen voor genoeg alle kwalen, zoals kanker, tumoren, beroertes en maagzweren. Er was gebruikgemaakt van 'vier wetenschappen: chromologie [sic], elektronica, hydrocultuur en etherische atomen'. Om onbekende redenen was de bovenste lade van het kastje ondersteboven geplaatst.

Golven

Aan geluidsgolven, radiogolven en lichtgolven werden dezelfde mysterieuze eigenschappen toegeschreven als aan straling, en veel mensen waren ervan overtuigd dat deze met vernietigende effecten op ziekten konden worden gericht. Het enige wat nodig was, was de juiste apparatuur. Die kwam er in de vorm van de Gravitronic Life-Ray Table, het 'enige middel tegen kanker'. Er werden middels een geheim proces omgezette radiogolven op de patiënt afgevuurd die 'de kankercellen doodden'. In werkelijkheid was de machine niet meer dan een bandrecorder waarvan de slechte bedrading je een akelige schok kon bezorgen.

Het was ook in om een ozongenerator (geen verstandige investering) in de woonkamer te plaatsen, en aan de westkust werden duizenden apparaten met namen als Calozone, Orozone, Neurozone en Airozone voor 200 dollar verkocht. Het rijke Californië, met de traditionele interesse in gezondheid, bood een vruchtbaar afzetgebied voor deze technokwakzalverij. Na de Tweede Wereldoorlog kende de staat een enorme toevloed van gepensioneerden (in 1960 was 10 procent van de bevolking ouder dan 65 jaar), die over de geldelijke middelen beschikten om in hun kwakkelende gezondheid te investeren.

Kwakzalvers en de nichemarkt

Kwakzalvers hebben een scherp oog voor nichemarkten. Ouderen vormen een traditionele prooi, maar er zijn ook altijd kwalen waar mensen liever niet mee te koop lopen vanwege het stigma dat eraan kleeft, zoals syfilis en impotentie, en recentelijker ook kanker en aids. Kwakzalvers kennen deze door angst en onwetendheid omgeven kwalen en spelen er met specifieke marketingtechnieken gewetenloos op in. Het is dan ook een markt waar heel veel geld te verdienen valt. De moderne farmaceutische industrie is al even selectief in de medicijnen die worden ontwikkeld, en kiest onveranderlijk voor kwalen die het meeste geld opleveren. Zo genieten de ziekten die de derde wereld teisteren bijvoorbeeld veel minder belangstelling van de farmaceutische industrie dan de maag-

zweren die worden veroorzaakt door de westerse levensstijl. Maagzweren zijn een chronische aandoening. Dat betekent dat patiënten terugkerende klanten worden en dat de inkomsten voor de lange termijn gegarandeerd zijn. Patiënten in de derde wereld kunnen daarentegen niet altijd de rekening betalen.

Een historisch kenmerk van kwakzalvers is het aanprijzen van hun waren. De herkomst van het woord 'kwakzalver' is niet eenduidig, maar één theorie luidt dat 'kwak' is afgeleid van kwaken, en dat kwakzalvers dus mensen zijn die hun geneeskrachtige zalfjes luid aanprijzen. De gevestigde medische stand heeft dergelijke praktijken altijd met lede ogen aangezien en die afhankelijkheid van reclame gebruikt om echte artsen en kwakzalvers van elkaar te onderscheiden. De echte arts hoeft zichzelf niet aan te prijzen. Hij weet wat hij waard is, en reclame maken is bovendien onethisch. De waarheid is bescheiden. De kwakzalver heeft daarentegen geen scrupules. Hij concurreert schaamteloos, hij adverteert, hij verkoopt aan de deur of vanaf een podium en doet toezeggingen die echte artsen nooit kunnen waarmaken.

In de zeventiende en achttiende eeuw was de geneeskunde nog grotendeels theoretisch en waren kwalificaties vaak een kwestie van instemming met de gangbare ideeën. Er was weinig verschil tussen de doeltreffendheid van een kwakzalver en een gevestigde arts. De patiënt kon evengoed door de een als door de ander worden vergiftigd. Kwakzalverij werd het synoniem voor ongewenste concurrentie: de kwakzalver was altijd iemand anders. In zekere zin was kwakzalverij de basis van de wetenschappelijke geneeskunde, met klinisch onderricht, kwalificaties en instituten die vastlegden wat wel en niet acceptabel en wat verboden was. De kwakzalver was de charlatan, de showman, de buitenstaander, de agressieve piraat op de vrije markt. Artsen vormden een conservatieve klik, met hun wandelstokken met zilveren handvaten en geklede jassen. Ze hadden zwaar geïnvesteerd in hun dure opleiding en waren financieel afhankelijk van hun exclusieve rijke patiënten. Dus bedachten ze de gruwel van de kwakzalverij met de bijbehorende vulgaire advertenties om het alleenrecht op hun rijke patiënten te kunnen

behouden. In zijn in 1775 verschenen woordenboek van de Engelse taal beschreef Samuel Johnson de kwakzalver in termen van zijn gebruik van de publiciteit: ‘De kwakzalver is een ijdele bedrieger die in het openbaar kennis van medische zaken voorwendt.’

Orthodoxe en onorthodoxe scholen

In werkelijkheid was er helemaal niet zo veel verschil tussen de orthodoxe en onorthodoxe geneeskundige scholen. De terminologie was hetzelfde, alsook de overtuiging dat het lichaam bestond uit een mengeling van vier lichaamssappen: slijm, bloed, zwarte en gele gal (de zogenoemde leer van humores). Ziekten ontstonden als gevolg van een onbalans in de lichaamssappen. Kwakzalvers waren vaak bedreven in het trekken van tanden en het zetten van gebroken botten. Als zodanig waren ze van meer praktisch nut dan de gevestigde artsen. Hun methoden waren niet gebaseerd op theorie maar op ervaring, en waren daarom effectiever. De geaccepteerde en zwaar giftige medicijnen van de orthodoxe farmacopee werden door beide groepen gebruikt. Opiaten, kwikmengsels en antimoon-sulfide (een legering met mogelijk dodelijke uitwerking) werden in grote hoeveelheden voorgeschreven. Kwakzalvers handelden niet tegen de wet en waren ook niet in wetgeving te vangen, omdat er geen objectieve criteria voor bestonden. Iemand kon een kwakzalver worden genoemd op basis van de hoeveelheid en stijl van de reclame die hij voor zichzelf maakte. Het etiket van kwakzalver kon iedereen worden opgeplakt die een verdachte ambitie in zijn professionele vakgebied tentoonspreidde. ‘Kwakzalvers,’ schreef Tobias Smollett, ‘vinden we in de godsdienst, de geneeskunde, de juristerij, de politiek, patriottisme en in de overheid.’

Pas in de Apothekerswet van 1815 en de Medische registratiewet van 1858 werd in Groot-Brittannië voor het eerst vastgelegd wie het beroep van arts mocht uitoefenen.

Het georgiaanse Engeland bood een vruchtbaar werkgebied voor de ondernemende genezers (wat een betere benaming lijkt dan kwakzalver). De groei van de middenstand hield in dat er veel meer te halen viel.

De pest en de pokken waren bij lange na niet uitgeroeid en hygiëne was nog grotendeels onbekend (pus werd nog steeds als edel beschouwd en sanitaire voorzieningen waren rudimentair). Ziekten bleven dus een veelvoorkomend verschijnsel. Toen de bestedingen van consumenten omhooggingen, werden er ook meer gezondheidsproducten gekocht. Men genoot van de mogelijkheden die de nieuwe rijkdom bood. Mensen kochten kant-en-klare artikelen die ze vroeger zelf maakten of links lieten liggen, zoals kaarsen, bier, zeep en ijzerwaren. Maar het nieuwe wonder was de pil. Daar werden er honderdduizenden van verkocht. Ze gingen per pond over de toonbank en werden met handenvol tegelijk geslikt.

Dit was het tijdperk van het kuuroord, en de Britse middenklasse trok en masse naar Bath, Buxton of Tunbridge Wells om in het geneeskrachtige water te baden. Het was een tijdperk van modieuze zwaar-moedigheid, van lusteloosheid en hysterie, van fysieke overmatigheid, zenuwziekten en humeurigheid, van een grote hoeveelheid denkbeeldige sociale kwalen die op onderhoudende manieren behandeld dienden te worden, en natuurlijk was er ook de grote toename in geslachtsziekten zoals syfilis en gonorrhoe.

De medicijnkasten waren de trots van elke gerespecteerde familie: een voor de mannen, een voor de vrouwen en een derde voor de paarden, tot de rand gevuld met meer dan honderd van de laatste pillen, drankjes en poeders van zowel achtenswaardige artsen als kwakzalvers. Iedereen slikte en smeerde, zichzelf behandelen was een hobby en de boeken over zelfgenezing rolden van de pers: *Every Man His Own Physician* (Wees uw eigen dokter), *The Complete Family Physician* (De complete gezinsarts). Mensen hielden een dagboek bij met hun medicijnexperimenten en wisselden ervaringen uit. ‘Toen ik de medicijnen van mevrouw Stephen had gekregen,’ schreef dominee Edmund Pyle met grote beheersing, ‘slikte ik per dag twee ons zeep, en dat een half jaar lang. Daarnaast de oesterschelp of gemalen eierschaal in een beetje bier. Ik geloof dat de dosering drie of vier keer per dag was.’

Het lijkt geen twijfel dat de medicijnen van mevrouw Stephen flink

aan de prijs waren. De gemiddelde prijs van een geneesmiddel was een shilling, het dagloon van een arbeider, of twee of drie shilling voor een flesje. Kennedy's Lisbon Diet Drink was een discreet en ineffectief geneesmiddel voor syfilis en kostte een halve guinea (ruim een pond) per flesje, waarvan je er twee per dag moest drinken. De Britten raakten gefascineerd door ziekten en verslaafd aan hun eigen medicijnen.

De opkomst van merkmedicijnen

De populariteit van het gedrukte woord maakte de geboorte van de reclame mogelijk. Nu was het mogelijk een groot publiek te bereiken en de algemene smaak te beïnvloeden, voornamelijk met strooibiljetten en advertenties in de krant, wat nog een nieuw medium was. De verkoop steeg. Strooifolders werden niet alleen op straat uitgedeeld, maar lagen ook in bibliotheken en boekwinkels. Naarmate het aantal mensen dat kon lezen steeg, groeide ook de markt voor commerciële medicijnen. Pillen werden zelfs in boekwinkels verkocht. Het publiek werd verleid door de geleerde taal die in de strooifolders werd gebezigd. Een voorbeeld van een strooibiljet uit 1677 luidt: 'Profetieën voor vrouwen van zeldzame en wonderlijke doctrines'. Er werd genezing geboden voor 'het glimmen van de ingewanden, het sidderen van de nieren en voor de bibberende buikloop'. Op sommige strooibiljetten werd de lezer overweldigd met uitgebreide verhalen over de oorsprong van een klacht. De oorzaak van een specifieke aandoening werd gezocht in een algemene, vage stoornis waarvoor het geadverteerde product als enige genezing bood. 'Scheurbuik is een slechte gewoonte van het gehele lichaam die elke kwaal verandert in kwade humores, met name choleric en melancholisch, met als oorzaak het gebrek aan een goede spijsvertering in de maag, die zijn oorzaak weer vindt in verstopping van de milt of de lever, en soms van de thymus, en tevens van rauw en onverteerd bloed in het gehele lichaam, maar voornamelijk boven in de buik of in de zijden, verstoord door een zeker bederf, teweeggebracht door onze voeding...'

Er verschenen merknamen die al snel een plek vonden in het publieke